

Dzieje biurokracji na ziemiach polskich tom III

Andrzej Buczyński
(Uniwersytet Warszawski)

Symbolika religijna cerkwi celnych w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku

Rozwój terytorialny Imperium Rosyjskiego sprawił, że obszary pogranicza kulturowego miało ono nawet wewnątrz swojego terytorium. Realizowana, w drugiej połowie XIX w., polityka integracji nie ufała przyłączonym mniejszościom, a nawet samym Rosjanom. Praktycznie każdy poddany aby mógł poruszać się po kraju potrzebował dokumentów, które wielokrotnie weryfikowano. Trakty komunikacyjne przecinane były szlabanami, przy których rozstawione były posterunki różnych służb państwowych. Tym bardziej liczne były kontrole na obszarze pogranicznym jakim było dla Imperium Rosyjskiego Królestwo Polskie.

Szczególną okolicznością była tu sytuacja kontroli na zewnętrznej granicy państwowej. Powodów za takim specjalnym jej potraktowaniem dostarczają np. relacje cudzoziemców odwiedzających państwo Romanowów. Rosyjskie przejście graniczne odbierane było, przez pryzmat ich późniejszych doświadczeń, jako coś więcej niż tylko brama do Rosji. Widzieli w nim rodzaj społecznego mikromodelu, metonimii Rosji¹. Tu cudzoziemiec, ale i rosyjski poddany, dostawał krótki kurs ustroju panującego wewnątrz państwa. Każdy popadając pod arbitralną decyzję rosyjskiego funkcjonariusza, prześwietlany był pod kontem państwowego bezpieczeństwa. Udowadnianie swej niewinności było tym trudniejsze im status petenta był niższy od funkcjonariusza. Im ten pierwszy nie miał dokumentów świadczących o realnym wstawiennictwie państwa jego pochodzenia. W codziennej praktyce straży granicznej, pracującej na podzielonych rozbiorami ziemiach polskich, o kategoryzacji petentów często rozstrzygało ich pochodzenie narodowe. Tym samym, w stanowy porządek rosyjskiego prawa sukcesywnie wkładało się myślenie kategoriami narodowymi. Praktyka taka została później, co prawda tajnie, ale oficjalnie usankcjonowana.

Niniejszy artykuł w swoim zamierzeniu obraca się w drugą stronę naszkicowanej powyżej interakcji, mianowicie ku rosyjskim strażnikom granicznym. To oni

¹ A. Custine, *Rosja w roku 1839*, t. 1, Warszawa 1995, s. 146-148, 151, 158-161.

wypełniając swoje obowiązki służbowe codziennie konfrontowali różne identyfikacje, w tym rosnące w siłę kulturowo zdefiniowane identyfikacje narodowe. Byli oni swoistą forpcztą zachodzących zmian tożsamości społecznej Rosjan. W związku z powyższym zasadniczą dla nich kwestią było określenie czym jest ich rosyjskość. Nie zostawiając ich w tym osamotnionych państwo przekazywało poddanym nowe treści kulturowe poprzez system oświatowy. Jednak w płaszczyźnie powszechnej socjalizacji długo jeszcze istotną rolę odgrywać miały tradycyjne instytucje Imperium Rosyjskiego jak cerkiew i armia. Oparcie się na nich wskazywało na poszukiwanie w polityce wewnętrznej rozwiązań kompromisowych.

Chciałbym zwrócić uwagę na propagowanie przez cerkwie graniczne w Królestwie Polskim nowoczesnych tożsamości zbiorowych, dlatego kwestie organizacyjne ustępują w moim wystąpieniu miejsca i czasu zagadnieniom komunikacji symbolicznej, kreacji miejsc pamięci, rytuałom i mitom grupowym. Świątynie i ich programy ideowe traktuję jako nośniki pamięci zbiorowej Rosjan. Analizuję je tylko na poziomie treści, tj. ich wezwań, patronów ołtarzy, przedstawień ikonograficznych, scenariuszy świąt i upamiętnień. Ich interesujące formy stylistycznych, odwołujące się do historycznego dziedzictwa również ze względu na ograniczenia tegoż referatu musiały być pominięte.

Wezwania cerkwi nadgranicznych w Królestwie Polskim jak np. św. Aleksandra Newskiego w swej strukturze upamiętnień były nadbudową symbolicznych znaczeń z wcześniejszych epok. Poczynając o od bitwy nad Newą w 1240 r., po kolejne odwołania: Piotra I, który mimo, iż do swego ceremoniału wprowadził funkcjonującą na Zachodzie alegorie antyczne, to jednak w upamiętnieniach cerkwi nadbudowywał, rekonstruował stare, religijne znaczenia. Św. Aleksander Newski zaczął symbolizować w imperialnej Rosji zdobycze Piotra I. Usprawiedliwiać jego podboje nad Bałtykiem, budowę tam nowej stolicy, której urbanistyczną osią stał się prospekt wiodący od siedziby cesarskiej do ławry Aleksandra Newskiego. Założenie tego monasteru było uwiecznieniem triumfu Piotra I, który sprowadził doń szczątki świętego w trzecią rocznicę (tj. 30 sierpnia 1724 r.) podpisania w Nystad pokoju z pokonaną Szwecją. Jeszcze tego samego roku Piotr I ukazem z dnia 2 września przeniósł dzień pamięci św. Aleksandra Newskiego z 23 listopada na 30 sierpnia. Nie ma wątpliwości, że cesarzowi zależało aby co roku - jednego dnia czczono zarazem popularnego świętego jak i pokój z Nystad. Obchody te stają się, w myśl Piotra I nowym zmartwychwstaniem (воскресением) Rosji w miejsce dotychczas celebrowanych rocznic bitwy połtawskiej².

Dzień podpisania pokoju w Nystad w 1721 r., zdaniem Jeleny Pogosjan również nie był przypadkowy, wypadł bowiem w dzień zakończenia kampanii w 1719 r.³ a także ustanowienia orderu świętego apostoła Andrzeja. Pierwszymi jego kawalerami byli wierni Piotrowi I wojskowi, którzy wsparli go podczas buntu strzelców w

² Е. Погосян, *Петр I - архитектор российской истории*, Санкт Петербург 2001.

³ Tamże.

1698 r. Zdławienie tego zamachu utorowało Piotrowi drogę do samodzielnej władzy⁴.

Kolejni władcy Imperium Rosyjskiego chcąc wzmocnić wśród poddanych pragmatyczną legitymację swego panowania kreowali się na spadkobierców Piotra I. Stwarzało to szansę na szeroką reprodukcję symboli władzy założyciela Imperium. Św. Aleksander Newski był przeto częstym patronem wznoszonych cerkwi w Królestwie Polskim, w tym i tych, które sprawowały duchową pieczę nad funkcjonariuszami służb granicznych.

Przykładem służą tu cerkwie p.w. św. Aleksandra Newskiego w: Aleksandrowie Pogranicznym (obecnie Aleksandrów Kujawski), Kibartach⁵, czy uroczysku Granica. W tej drugiej miejscowości cerkiew była również fundacją-upamiętnieniem cudownego ocalenia życia cesarza Aleksandra II w zamachu z kwietnia 1866 r.

Kult św. Aleksandra Newskiego podtrzymywany był również poprzez fundowanie ikon z jego wyobrażeniem do cerkwi przygranicznych, np. w Mławie⁶ i wymienianej już Granicy. Tam oprócz ikony patronalnej w ikonostasie ufundowana była jeszcze jedna, którą upamiętniała cudowne ocalenie życia Aleksandra II w zamachu z dnia 2 kwietnia 1879 r.⁷ Płonęły przed nią wiecznie, dzień i noc, lampki utrzymywane ze specjalnej fundacji⁸.

30 sierpnia, dzień czczenia przez cerkiew prawosławną świętego Aleksandra Newskiego, przez niemal cały okres istnienia rosyjskiej władzy w Królestwie Polskim, był uroczystości obchodzonym świętem państwowym. Przypadało bowiem w ten dzień nie tylko imieniny cesarza ale i następców tronu.

Podobnie do kultu św. Aleksandra Newskiego, choć z pewnymi różnicami, rozwijany był kult św. Mikołaja Cudotwórcy. Drugiego imiennika cesarzy i następców tronu w XIX i początku XX w. Wśród świątyn Królestwa Polskiego, które zapewniały religijne potrzeby strażników granicznych były cerkwie p.w. św. Mikołaja w: Sandomierzu, Słupcy, Nowym Brzesku, Myszyńcu, Stopnicy, Opatowie i Sosnowcu⁹.

W wielu świątyniach znajdowały się ikony tego świętego. W Granicy ikona św. Mikołaja Cudotwórcy upamiętniała 25-lecie władzy Aleksandra II obchodzone 19 lutego 1880 r.¹⁰ Niekiedy ikony były nośnikami korporacyjnej pamięci, jak ikona z Kibartach, będąca spadkiem po zlikwidowanym syberyjskim okręgu ceł¹¹.

⁴ Tamże.

⁵ „Холмско-Варшавский Епархиальный Вестник” (dalej: „ХВБВ”), 1887, nr 18, s. 297-300.

⁶ „ХВБВ”, 1879, nr 23, s. 386.

⁷ „ХВБВ”, 1884, nr 21, s. 304-306.

⁸ „ХВБВ”, 1886, nr 22, s. 325; 1887, nr 14, s. 226-228.

⁹ Zob. P. Sławiński, *Parafie prawosławne w Opatowie w latach 1778-1915*, Sandomierz 2006; tegoż, *Prawosławie w Sandomierzu i okolicy*, Warszawa 2008; tegoż, *Pograniczna cerkiew Św. Mikołaja Cudotwórcy w Nowym Brzesku*, „Cerkiewny Wiestnik”, 2008, nr 1, s. 34-40.

¹⁰ „ХВБВ”, 1884 nr 21, s. 304-306.

¹¹ „ХВБВ”, 1887, nr 18, s. 297-300.

Rozwijany kult świętej Marii Magdaleny wśród funkcjonariuszy granicznych Królestwa Polskiego, również miał powiązanie z panującą dynastią w Imperium Rosyjskim. Kilka rosyjskich cesarzowych przyjmując prawosławie obrało ją sobie za patronkę, co czyniło dzień czczenia tej świętej przez cerkiew również świętem państwowym. Tak było w przypadku Marii Aleksandrownej, żony Aleksandra II czy Marii Fiodorownej, żony Aleksandra III. Wśród nadgranicznych cerkwi prawosławnych wezwania takie miała świątynia w Grajewie¹². Ikony tej świętej, równej w tradycji prawosławia apostołom, znajdowały się w cerkwi w Granicy (umieszczona razem z ikoną Aleksandra Newskiego w jednym kioście)¹³.

W nadgranicznym Miechowie zbudowano w 1897 r. cerkiew p.w. Opieki Matki Boskiej (Покрова Пресвятой Богородицы). Kalendarz liturgiczny czcił tą ikonę w dniu 1 października. To jest w dzień kiedy również szeroko kolportowane kalendarze prawosławne np. wydawnictwa Sytina¹⁴ odnotowywały rocznice świeckich wydarzeń z dziejów Rosji. Mianowicie, rocznicę uśmierzenia Kazania w 1552 r., odrzucenia wojsk królewicza Władysława 1 września 1618 r., czy też napadu kozaków zaporoskich na Konstantynopol w 1624 r. Podbicie Chanatu Kazańskiego i Astrachańskiego zostało upamiętnione poprzez budowę soboru na Placu Czerwonym w Moskwie p.w. Matki Bożej, bardziej znany jako *sobor Wasyla Błażennogo* – masowo reprodukowaną kulturową ikonę Rosji.

Jednak na te stare warstwy symbolicznego znaczenia Piotr I nadbudował nowe. Mianowicie, 1 października 1703 r., z jego woli, odbyło się poświęcenie twierdzy pietropawłowskiej i samego Sankt-Petersburga. Konotacja znaczeniowa święta *Pokrowa* skierowana została na upamiętnienie wybijania się Rosji na mocarstwową pozycję, w wyniku wojskowych podbojów¹⁵.

W Kaliszu opiekę duszpasterską strażników granicznych zapewniała cerkiew p.w. Piotra i Pawła. Jej patronalne święto obchodzone było 29 czerwca. I w tym przypadku rodziły się asocjacje z założycielem Imperium Rosyjskiego - Piotrem I. Jak pokazują badania J. Pogosjan, aktualność reformy kalendarza wyzywała u tego rosyjskiego władcy skłonność do konstruowania historii w związku z jego imieniem. Miał np. wstrzymać na trzy dni atak na Azow, tak aby oblężenie twierdzy powiązać z dniem swoich imienin. Co zostało uwiecznione poprzez wyświęcenie w zdobytym Azowie cerkwi p.w. Św. Piotra i Pawła. Podobnie rosyjski władca zamierzał uczynić z terminem bitwy pod Połtawą. Jednak w tym przypadku pokrzyżował mu plany król Szwecji przyspieszając rozegranie bitwy o trzy dni, to jest w święto św. Samsona. Przypominają o tym cerkwie pod jego wezwaniem rozsiane po całym terytorium

¹² „ХВБВ”, 1878, nr 22, s. 4-5.

¹³ „ХВБВ”, 1884, nr 21, s. 304-306; 1886, nr 22, s. 325.

¹⁴ *Всеобщий русский календарь на 1887*, Moskwa 1886; *Всеобщий русский календарь на 1888*, Moskwa 1887.

¹⁵ E. Pogosjan, dz. cyt.

byłego Imperium Rosyjskiego. Dopełniające znaczenie dnia 29 czerwca miało miejsce po założeniu St. Petersburga, gdzie oficjalnie zaczęto obchodzić carskie imieniny¹⁶.

W Częstochowie opiekę duszpasterską straży granicznej zapewniała cerkiew pw. Cyryla i Metodego. Czczenie tych świętych wzmożło się w XIX w., na co złożyło się kilka jubileuszowych dat oraz udział Rosji w wojnach na Bałkanach. W 1869 r. obchodzono 1000 lat od śmierci świętego Konstantyna – Cyryla. W 1885 r. obchodzono 1000 lat od śmierci świętego Metodego. W latach 1877-78 Rosja zaangażowała się zbrojnie po stronie Bułgarii w jej wojnie z Turcją. 19 lutego (st.st.) w Stan Stefano po Konstantynopolu podpisany był pokój. Data ta zaczęła funkcjonować w Bułgarii jako święto narodowe tzw. „Dzień Cyryla i Metodego” lub „Prazdnik Bukw”. Kalendarz cerkiewny dokładnie odnotowuje dni śmierci Cyryla i Metodego. Pierwszy z nich zmarł 14 lutego 869 r., drugi 6 kwietnia 885 r. Jednak pamięć o tych świętych czczona była i jest w cerkwi 11 maja. Jest to związane z datą narodzin i poświęcenia Konstantynopola – Nowego Rzymu – 11 maja 330 r. Dlatego Cyryl i Metody jako wybitni przedstawiciele kultury bizantyjskiej uosabiają ją i czczenia są właśnie w ten dzień. Od 1901 r. ukazem Świętobliwego Synodu święto Cyryla i Metodego, 11 maja ustanowiono zarazem dla wielu szkół dniem zakończenia roku szkolnego. Wówczas, przy uroczystej oprawie, rozdawano uczniom świadectwa szkolne.

Ikony przedstawiające Świętych Cyryla i Metodego były licznie fundowane na obszarze pogranicza Królestwa Polskiego w związku z obchodami w 1885 r. tysiąclecia śmierci św. Metodego. Przykładem może być tu cerkiew w Kibartach¹⁷. W tym wypadku ikona ta umieszczona została w specjalnie dobudowanej kaplicy. Symetrycznie dobudowana druga kaplica z ikoną św. Aleksandra Newskiego sprawiała iż związaneo pamięć po św. Metodym z pamięcią po zamordowanym Aleksandrze II.

Cerkwie w Łomży pw. Świętej Trójcy oraz druga pw. Św. cesarza Konstantyna. Wezwanie Świętej Trójcy tej granicznej cerkwi wywoływało asocjacje z monastylem a później Ławrą Trojco Siergiejewską. W XIX w., było to w mitologii rosyjskiej jedno z kluczowych symbolicznych miejsc, obok moskiewskiego kremla czy twierdzy pietropawłowskiej w St. Petersburgu. Ograniczając się jedynie do epoki Romanowów, to właśnie ten monastyr przez dwa lata opierał się oblężeniu wojsk litewsko – polskich. stał się jakby stołpem w zdobytym zamku, ostatnim miejscem ratunku przed niechciana władzą . To stąd wyszło moralne wsparcie dla pospolitego ruszenia, które odrzuciło Polaków a przyjęło nową dynastię Romanowów.

W późniejszych epokach kolejni Romanowowie, szukali w Trojce-Siergijewskim Monastyrze wsparcia i ochrony. Nieraz w okolicznościach bezpośredniego ataku na ich życie jak Piotr I, podczas buntu strzelców. Późniejsze zwycięstwo wojsk rosyjskich w wojnie ze Szwecją pozwoliło wejść Rosji do grona europejskich mocarstw, a także przyjąć w 1721 r. przez Piotra I-go tytuł cesarza (imperatora). Wydarzenie to miało miejsce w soborze Świętej Trójcy w St. Petersburgu. Ikona Świętej

¹⁶ Tamże.

¹⁷ „XBEB”, 1887, nr 18, s. 297-300.

Trójcy zgodnie z kanonem wyobrażana była w ikonostasach wszystkich cerkwi granicznych Królestwa Polskiego.

W przypadku kilku wezwań granicznych cerkwi nie mam jeszcze zweryfikowanych hipotez wskazujących na ich ideowe przesłanie dla kreowanej nowoczesnej wspólnoty Rosjan. Mam co najwyżej pewne tropy. W przypadku Cerkwi w Rypinie i w Wieluniu pw. Wprowadzenia do świątyni Matki Boskiej (*Wwiedienja wo chram Preswjatoj Bogorodicy*), tropy kierują do Siemionowskiej slobody pod Moskwą, gdzie pierwotnie stacjonował Siemionowski pułk gwardii. Obok Preobrażańskiego pułku stanowił przyboczną formację zbrojna Piotra I-go i jego następców. Był atrybutem ich władzy. Rosyjska straż graniczna rekrutująca swoje kadry z pułków armii, stawiała się dziedzicem jej tradycji z systemem starszeństwa odwołującym się do „potiesznych” pułków Piotra I. Inna interpretacja odwołuje się do tradycji wojsk kozackich Imperium Rosyjskiego, które strzegły granic państwa. Mianowicie, dzień 21 listopada czczony przez cerkiew jako święto Wprowadzenia do świątyni Matki Boskiej, obchodzony był przez Kozaków zarazem jako Dzień Kozaczki lub Dzień Matki.

Świętem patronalnym mławskiej cerkwi granicznej był 26 listopada, dzień czczenia Św. Jerzego Zwycięscy¹⁸. Data ta odwoływała się do w 987 r., kiedy zaraz po osobistym chrzcie Książę Włodzimierz zbudował w Kijowie pierwszą chrześcijańską świątynię właśnie pw. Św. Jerzego.

Święty ten był patronem Moskwy i całej Rosji co było wyobrażane na herbach. W Imperium Rosyjskim znaczenie świętego Jerzego zostało nadbudowane poprzez ustanowienie przez Katarzynę II orderu wojskowego jego imienia. W 1782 r. ta sama cesarzowa odsłoniła pomnik – symbol Petersburga i Nowej Rosji – konną statuetkę Piotra I. Autor rzeźby Eten Falcone projektując upamiętnienie odwołał się głębszych symbolów rosyjskiej historii, państwowej i narodowej tradycji. Pod kopytami zrywającego się do skoku konia umieścił żmiję. Była to ewidentna klisza wizerunków Św. Jerzego

W Sandomierzu opiekę duszpasterską straży granicznej zapewniał cerkiew pw. Św. Michała Archanioła. Święty Michał Archanioł jak boski rycerz ogólnie był traktowany jako orędownik osób na służbie związanych z obronnością i bezpieczeństwem. W rosyjskiej pamięci zbiorowej XIX w. wiązany był także z cudownym odstępniem bez walki spod moskiewskiego kremla przeważających sił tatarskich w 1365 r. Pamiątką tego wydarzenia było ufundowanie w kremlu Czudow monastyru. Szczególną czcią otaczał Św. Michała Archanioła cesarz Paweł I, który wprowadził nowy order jego imienia z kawaleryjskim świętem w dniu 8 listopada. Ponadto zbudował dla nowa petersburską rezydencję – michajłowski zamek, której program ideowy kojarzył się z obiektem sakralnym. Do bojowych konotacji odwoływała się inicjatywa z 8 listopada 1905 r., kiedy zarejestrowane zostało stowarzyszenie o nazwie Związek Narodu rosyjskiego, popularnie zwane czarną sotnią. Jego świętym patronem oczywiście był Archanioł Michał. Oczywiście Święty Archanioł budził jeszcze

¹⁸ „XBEB”, 1879, nr 23, s. 386.

konotacje z Rusią kijowską, której stolica miała go w swoim herbie. A także z pierwszym carem z dynastii Romanowów Michałem, synem patriarchy Filareta. Z kolei ikonę tego ostatniego można było zobaczyć w ozdobnym kioście umieszczonym wewnątrz grajewskiej cerkwi¹⁹.

Szczególnie licznie gromadzone były w nadgranicznych cerkwiach Królestwa Polskiego ikony maryjne.

Święto Włodzimierskiej ikony Matki Boskiej obchodzone było w dniu 26 sierpnia na pamiątkę ocalenia Moskwy od najazdu Tatarów 1382 r. Później znaczenie tej ikony wykorzystywał w swych kampaniach także Piotr I, np. podczas osady Azowa²⁰. W XIX i początku XX w. nasuwała ona jednak świeższe asocjacje. Mianowicie, z bitwą pod Borodino w 1812 r. oraz ze zdobyciem przez Paskiewicza Warszawy w 1831 r. Była ona na tyle czytelnym znakiem, że Aleksander II w jej święto 1856 r. wyznaczył swoją koronację. W ten sposób ustalił także jego państwowy charakter. Z mitem Borodina wiązała się też Smoleńska ikona Matki Boskiej z tego powodu, że na polu tej bitwy znajdowała się cerkiew pw. Smoleńskiej Ikony Matki Boskiej. Na dzień czczenia Kazańskiej ikony przypadła pierwsza przegrana wojsk napoleońskich w wojnie 1812 r. Ikony te były kluczowymi symbolami w programie ideowym soboru-pomnika Wojny Ojczyźnianej 1812 r. pw. Chrystusa Zbawiciela w Moskwie.

W przypadku Kazańskiej ikony Matki Boskiej napoleońska wojna wywoływała skojarzenia, niczym w operze Glinki, z polską interwencją z 1612 r. Święto tej ikony, obchodzone w dniu 22 października, upamiętniało zdobycie przez rosyjskie popolite ruszenie moskiewskiego kremla (właściwie Kitaj Gorodu), którego obrońcami byli wówczas Polacy. Ten kluczowy moment w micie założycielskim nowej dynastii Romanowów wspierany był przez inne święte wyobrażenia jak np. Tychwińska i Fiodorowska ikona Matki Boskiej.

Liczne ikonograficzne przedstawienia Kazańskiej Matki Boskiej odnajdujemy w cerkwiach granicznych Królestwa Polskiego. Były między innymi w Sandomierzu, Sosnowcu czy Kibartach. W ostatniej z tych miejscowości Kazańska ikona Matki Boskiej znajdowała się w jednej z dwu przybudowanych do świątyni kaplic. Ufundowana została na pamiątkę tragicznej śmierci Aleksandra II²¹.

W sandomierskiej cerkwi granicznej przechowywana była wśród wielu świętych wyobrażeń ikona Matki Bożej „Znamienie”²². Cerkiew czciła tą ikonę 14 marca, to jest w rocznicę błogosławiaństwa „na Carstwo” Fiodorowską ikoną Matki Boskiej Michaiła Romanowa. Miało to miejsce w 1613 r. w Ipatyjewskim Monastyrze (w Kostromie). Upowszechnianie dynastycznego znaczenia tego święta był realizowane np. poprzez odsłonięcie 14 marca 1851 r., w Kostromie, pomnika ludowego bohatera okresu smuty – Iwana Susaniana, czy kanonizację w początku XX w. Serafima Sa-

¹⁹ „ХБЕВ”, 1901, nr 15, s. 183.

²⁰ Е. Погосян, dz. cyt.

²¹ „ХБЕВ”, nr 24, 1885, s. 368-370; 1887, nr 18, s. 297-300; 1891, nr 14, s. 213-214; 1895, nr 8, s. 145-147.

²² „ХБЕВ”, 1894, nr 3, s. 46.

rowskiego. Ten szczególnie uważany „mariolog” uważany był za cudownego sprawcę narodzin następcy tronu Aleksego Mikołajewicza.

Interesująca jest symboliczna nadbudowa częstochowskiej ikony Matki Boskiej jaka się dokonała po wejściu ziem polski pod rosyjskie wpływy. W 1813 r. po zdobyciu przez Rosjan Jasnogórskiej Twierdzy paulini wynieśli na spotkanie ze zwycięskimi wojskami kopię cudownej, częstochowskiej ikony. Decyzją cesarza Aleksandra I ikona ta wraz z kluczami do Częstochowskiej twierdzy, została umieszczona w Kazańskim Soborze w Petersburgu. Związki rosyjskich monarchów z częstochowską ikoną był jednak starszy, bowiem w dniu 6 marca 1711 r., to jest w dzień czczenia Częstochowskiej ikony Matki Boskiej, odbyła się oficjalna uroczystość ślubu Piotra I-go z Martą Samuiłówną Skowrońską (w prawosławiu Jekateriną Aleksiejewną). Ikony Częstochowskiej Matki Boskiej były w wystroju wielu cerkwi nadgranicznych m. in. w Granicy²³, Sosnowcu²⁴, Rypinie. W tym ostatnim mieście ikona ta umieszczona była nad wejściem. Miała być namalowana przez katoliczkę o nazwisku Wysocka, która wzięła jedynie pieniądze za użyte materiały²⁵.

Nawet zdawało by się neutralne ideowo ikony, świętych patronów odwoływały się do świeckiej historii Rosji. W cerkwi w uroczysku Granica, po lewej stronie od klirosu znajdowały się w ozdobnym kioście z intencyjną tabliczką ikony św. Polikarpa i Prepodobnego Tita. Ufundowali je wierni na pamiątkę cudownego ocalenia życia Aleksandra II od zamachu 2 kwietnia 1879 r. Obydwaj święci, właśnie w tym dniu przypominani są przez rosyjską cerkiew²⁶.

W sosnowickiej cerkwi znajdowała się ikona św. Borysa i Gleba. Czczenie przez Rosjan synów Wielkiego Księcia Kijowskiego Włodzimierza wskazywało na wywodzenia swych duchowych korzeni właśnie z Rusi Kijowskiej. Jeszcze liczniejsze były Ikony z przedstawieniami Świętego Włodzimierza i Olgi. Fundowane były one w wielu cerkwiach, w tym granicznych jak np. kibartowska na 900-lecie chrztu Rusi²⁷.

Pozostaje nadal niezrozumiały program ideowy i wezwanie św. Cesarza Konstantego jaki nosiła cerkiew graniczna w Łomży. Znane są za to osobiste motywacje fundatora cerkwi granicznej pw. Wiery Lubowy i Nadzieży w Sosnowcu, wynikające z prywatnej tragedii tamtejszego zarządcy komory celnej Władimira Pawłowicza Debila.

Bywało, że wierni cerkwi granicznych w nie banalny sposób upamiętniali ważne momenty dla rosyjskiej wspólnoty. W Granicy np. ufundowali na pamiątkę katastrofy cesarskiego pociągu pod Borkami zegar na cerkiewną wieżę, który wy-

²³ „XBEB”, 1894, nr 23, s. 384.

²⁴ J. Lewanda, *Cerkiew prawosławna pod wezwaniem Wiery, Nadzieży i Ljubwi*, www.sosnowiec.info.pl; „XBEB”, 1891, nr 14, s. 213-214.

²⁵ „XBEB”, 1897, nr 1, s. 8-10.

²⁶ „XBEB”, 1884, nr 21, s. 304-306; 1887, nr 14, s. 226-228.

²⁷ „XBEB”, nr 3, 1890, s. 37.

Symbolika cerkwi celnych w Królestwie Polskim

grywał w moment nieszczęśliwego wypadku hymn *Boże Carja Chrani*²⁸. To samo wydarzenie zostało upamiętnione w kibartowskiej cerkwi poprzez fundację nowego dzwonu²⁹. Również dzwon ale w słupeckiej cerkwi, upamiętniał ocalenia życia przyszłego cesarza Mikołaja II podczas zamachu w japońskim mieście Otsu³⁰. Natomiast w rozbudowa cerkwi w Sosnowcu i założenie tam szkoły parafialnej było upamiętnieniem koronowania pary Mikołaja II i jego żony Aleksandry Fiodorownej³¹. Nie sposób zaś w niniejszym referacie wymienić drobniejszych ofiar-upamiętnień.

XIX wieczna pamięć zbiorowa Rosjan tworzyła nowe i rekonstruowała stare mity. Uczestniczący w religijnych rytuałach strażnicy graniczni wciągani byli w ich narracje. Charakterystyczne dla tych narracji jest niezmiennie dominująca pozycja monarchy. Co prawda zmienia się jego rola we wspólnocie, staje się on ojcem narodu. Dzięki tej paternalistycznej więzi można było włączyć do tożsamości rosyjskiej reglamentowane identyfikacje narodowe, przy niepodzielności władzy politycznej cesarza.

²⁸ „ХВЕР”, 1890, nr 22, s. 398.

²⁹ „ХВЕР”, 1890, nr 3, s. 37.

³⁰ „ХВЕР”, 1893, nr 3, s. 39.

³¹ Zob. *Памятная Книжка Петроковской Губернии на 1898 год.*

Резюме

Религиозная символика таможенных церкви в Царстве Польском на рубеже XIX и XX веков.

На границах империи Романовых царские власти в XIX и в начале XX веков строили церкви, предназначенные чиновникам таможенной администрации и пограничной стражи. Такие церкви возникли после 1851 г. на территории Царства Польского. Этим церквям покровительствовали св.тые русской православной Церкви, которые в прошлом сыграли немалую роль в формировании русского национального самосознания. В статье сделан анализ значения церкви в повседневной жизни служащих, охраняющих государственную границу. Рассмотрено также символическое значение икон, помещаемых в храмах таможенных Церкви.